

5. Сухомлинська В. О. Концептуальні засади формування духовної особистості на основі християнських цінностей / В. О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002.
6. Юзвак Ж. М. Духовність: психологічні аспекти / Ж. М. Юзвак // Українська психологія: сучасний потенціал. – К., 1996. – Т. 3.

В статті презентовано сутність і характеристику понять “духовність”, “моральність”, “цінності”, “духовне розвиток”; раскрыто взгляды ученых различных направлений науки на исследуемый феномен; определено структуру понятия “духовное развитие ребенка”, роль искусства в его развитии.

Ключевые понятия: *духовность, моральность, ценности, духовное воспитание, духовное развитие, дети дошкольного возраста, искусство.*

The article deals with the essence and characteristic of the notions ‘spirituality’, ‘morality’, ‘values’, ‘intellectual development’. The author describes points of view on the researching phenomenon in different ways of science; the structure of the notion ‘child’s intellectual development’ and the importance of the art in child’s intellectual development have been defined.

Keywords: *spirituality, morality, values, intellectual development, children of preschool age, art.*

УДК 17.023.3:232.9
ББК 87.7

**Наталя Волкова,
Галина Терешкевич (с. Діогена), Тетяна Толокова**
**ЦІННІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ
В КОНТЕКСТІ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ ТА БІОЕТИКИ**

У статті розглядаються біологічні, антропологічні й філософські аргументи статусу ембріона людини як особистості, наділеної людською гідністю, яка заслуговує пошани. Це об’єктивна основа, на якій формулюються державні закони про захист людського життя з перших моментів його існування. Розглядаються етико-правові аспекти державного регулювання системи охорони здоров’я в Україні на засадах біоетики і християнської етики стосовно збереження людського життя й пошани гідності людини на всіх етапах її розвитку.

Ключові слова: *цінність людського життя, християнська етика, біоетика, ембріон людини, людська особа, людська гідність, право на життя, державне регулювання системи охорони здоров’я на засадах біоетики та християнської етики.*

“Ти створив моє нутро,
Ти мене виткав в утробі матері моєї.
Хвалю Тебе, що сотворив мене так дивно;
Діла Твої предивні, Ти душу мою знаєш вельми добре.
Кості мої не були сховані від Тебе,
коли постав я таємничо”.
Псалом 139, 13–15

Моральні критерії біомедичного втручання в людське життя знаходяться в самій людині як особистості. Людина є цінністю об’єктивною, надприродною й недоторканою й водночас критерієм, мірою та оцінкою біоетичних проблем. Від відповіді на питання “Хто є людина?” буде залежати ідентичність біоетики.

Особливо важливе це питання сьогодні, в період кризи моральних цінностей, коли стало звичним знецінення й масове знищення людського життя (аборт, контрацепція, стерилізація, штучне запліднення, генетичні маніпуляції, можливість клонування людини, використання людських ембріонів тощо).

“Сотворімо людину на Наш образ і на Нашу подобу... І сотворив Бог людину на Свій образ...” (Бут. 1, 26–27).

Згідно з наукою святих отців, “«образ» – те, що людина отримала, коли Бог її створив, а «подоба» – те, чого вона має досягнути, вдосконалюючись, щоб уподібнитись Йому і брати участь у Божому житті» [3, с.151].

Апостол Павло та отці церкви зазначали, що людина – це єдність духу, душі й тіла (1 Сол. 5, 23). Це вчення про триєдність людського буття називається трихотомією.

Життя – найцінніший Божий дар людини, яке пов'язане з інтеграційними функціями організму.

Дух є найглибшою частиною душі. Він відображає свідомість людини. Дух – це власне “Я” людської особи, через яке вона безпосередньо об'єднується з Богом. Дух є під впливом Святого Духа. У ньому діє Божа благодать. Дух проявляється в надприродному ставленні людини до Бога, у страху Божому, пошуку (спразі) Бога, совісті та інтуїції.

Духовне начало, яке є в самій людині, впливає на її душу – розум, свобідну волю, емоції, створюючи неповторність особистості.

Людина як істота духовна, народжена від Бога, вірить, любить і шукає Господа – Джерело добра. Коли в єдності дух і душа пануватимуть над тілом, вчинки людини будуть моральними, а коли тіло керуватиме душею, то вона грішитиме, бо написано: “Тіло противиться духу”. Апостол Павло каже в Посланні до римлян: “Ми, що маємо зачаток Духа, самі в собі стогнемо, очікуючи усиновлення, визволення нашого тіла”.

Філософська антропологія ХХ ст. (Макс Шелер) стверджує, що людина існує у трьох вимірах: духовному, душевному й тілесному.

Тіло людини не є чимось відокремленим від її “я”, воно становить цілісність особи, є умовою життя у світі. “Силою субстанційного єднання з розумною душею людське тіло не може вважатися лише ансамблем тканин, органів і функцій; не може бути оцінене на рівні з тілом тварин; бо ж є суттєвою частиною особи, яка через це тіло виявляє себе й виражає”. Папа Іван Павло II вживає поняття “одухотворене тіло” і “втілений дух” [6, с.19].

Сучасна філософська антропологія сформулювала поняття “тілесна особа”: не може існувати людська особа, яка б не була одночасно “я”-тілесним і “я”-духовним [4, с.82]. Ця нерозривність духу, душі й тіла свідчить, що “початок тілесної сфери людини означає початок цілої людської особи” [4, с.82].

Архієпископ Лука (В.Ф.Войно-Ясенецький) зазначає, що “дух уже в ембріональному стані тіла формує його. Усім клітинам тіла людини притаманна духовна енергія, оскільки вони є живими, а життя від Духа” [1, с.51].

Відтоді, “як одним чоловіком гріх прийшов у світ, і через гріх смерть” (Рим. 5, 12), життя людства придбало видиму марноту безконечної черги народження й смерті та перетворилося в боротьбу за виживання, часто наражаючись у цій боротьбі на небезпеку й знищення.

Через воплощення, хресну смерть і воскресіння Ісуса Христа життя стало відновленим і спрямувалося на нову перспективу багатства, цінності та недоторканості.

Людина, укріплена силою Святого Духа, покликана до участі в житті Ісуса Христа. Людське життя є недоторканим. Бог довірив життя нашій свободі, за яке ми є відповідальними. Цінність людського життя не обмежується тільки земним життям, цінне воно ще й тому, що людина створена для вічного існування. Фізичне людське життя є трансцендентним шляхом, який веде за межі теперішнього земного буття. Обов'язок людини – зважати не лише на підтримку земного життя, а й на остаточну мету – єднання з Богом протягом вічності.

Святий апостол Павло наголошує: “Сам же Бог миру нехай освятить вас цілковито, і нехай уся ваша істота – дух, душа і тіло – буде збережена без плями на прихід Господа нашого Ісуса Христа” (1 Сол. 5, 23).

Людська гідність, яка містить у собі онтологічний та екзистенційний аспекти, займає центральне місце в біоетиці. Мірилом людської поведінки має бути не користь, приємність чи задоволення власних бажань, а чеснотливе життя (підвестися над собою

(внутрішній рух душі від своїх потреб), намагання реалізувати себе, прямуючи до Бога в служінні ближнім).

Теоретичним підґрунтям біоетики є філософська антропологія (М.Шелер), феноменологія (Е.Гуссерль) і найбільшою мірою філософія персоналізму, де наголошено на особливій цінності людини як істоти духовної, особистості, яка є унікальним створінням і має власну гідність і цінність. Окрім цих філософських напрямів істотно відображають сутність біоетики вчення Томи Аквінського й неотомізм, за якими особистістю є така людина, котра не виявляє здатності реалізувати свої розумові здібності. Подібної думки дотримуються представники релігійного екзистенціалізму (Г.Марсель, К.Ясперс, М.Гайдеггер), стверджуючи, що тіло є феноменом “Я” людини, є співпринципом і знаком індивідуальної відмінності.

На запитання, за яким критерієм можемо оцінювати межу дозволеного, втручаючись у людське, як і в будь-яке інше життя, отримуємо багато відповідей, які часто є суперечливими. Дискусійні питання найкраще вирішує філософія персоналізму як визначальна теоретико-методологічна основа біоетики, що співзвучна із християнським ученням про людину й ґрунтується на відповідальності людини за власне існування та всі живі істоти у світі й за весь світ загалом.

Існують різні формулювання для визначення біоетики, що ґрунтуються на багатодисциплінарних і систематичних роздумах стосовно законності чи незаконності втручань у життя, які здійснюються або можуть бути здійснені в галузі біології та медицини [7, с.ХІХ].

Пріоритет у таких роздумах біоетика надає втручанням у життя людини, розглядаючи інші форми життя (тваринне та рослинне, включаючи мікроорганізми) переважно через їх вплив на здоров'я людини та її відповідальність за них. Людина залишається в центрі біосфери, а отже, у центрі уваги біоетики.

Гуманізм, який ґрунтується на Сотворенні, захищає однакову гідність усіх людей і відповідальність людини стосовно сотвореного світу.

Людське життя недоторкане й має бути шановане та захищене від моменту запліднення яйцеклітини сперматозоїдом до Богом призначеного відходу (природної смерті).

“Як образ Божий, людський індивід має гідність особи, є кимось, хто здатний пізнавати себе, володіти собою, вільно дарувати себе й увійти в спільність (причастя) з іншими особами, є покликаний через ласку до єдності зі своїм Творцем” [6, с.41].

“Людське життя священне, бо із самого початку воно несе в собі творчу дію Бога й назавжди перебуває в особливому зв'язку із Творцем – своєю єдиною метою. Один Бог є Владикою життя, від початку його й до кінця: ніхто за будь-яких обставин не може претендувати на право прямо знищувати невинну людину” [6, с.52].

Варто звернути увагу на повчання Папи Пія ХІІ, який неодноразово висловлювався на теми, які сьогодні вважаємо цариною біоетики: “Людина має право на життя, що походить безпосередньо від Бога, не від батьків, будь-якого суспільства чи влади. Не існує жодної іншої людини, людської влади, науки або медичних, еugenічних, суспільних, економічних, моральних рекомендацій, які б могли розпоряджатися невинним людським життям” [7, с.37]. Гідність притаманна людському індивіду на всіх етапах його існування.

Точне визначення – чим або ким є людський ембріон – ця проблема не лише теоретичного, біологічного чи філософського характеру, призначена для вузького кола науковців. Це раціональна та об'єктивна база, на основі якої формулюються державні закони про захист людського життя з перших моментів його існування.

Відомий німецький ембріолог Е.Блехшмідт ще наприкінці ХХ ст. у запропонованій ним теорії розвитку індивідуальності дійшов висновку, що людиною не можна ста-

ти, нею можна лише бути від першої миті свого існування [2, с.24]. Сьогодні з розшифруванням генома людини не залишилося сумнівів, що від моменту запліднення бере початок життя людської особи. Визнання за ембріоном статусу людини є питанням про саморозуміння людини, про відповідальність перед тим, хто з'являється на світ, про людські права на рівноправність і на недискримінацію, які визнані на міжнародному рівні для всіх людських індивідів.

У процесі запліднення, щойно яйцеклітина й сперматозоїд – дві клітинні системи, по-різному й цілковито програмовані, зливаються, безпосередньо виникає нова система, яка має дві фундаментальні характеристики:

Нова система не є простою сумою двох підсистем, а є *системою комбінованою*, у якій унаслідок втрати двома підсистемами власної індивідуальності й автономності починає діяти “нова єдність”, внутрішнє детермінування, зі всіма встановленими необхідними положеннями, мета якого – досягнути своєї специфічної кінцевої форми. Звідси, загальноприйнятий термін – “одноклітинний ембріон”.

Нова система є біологічним центром і координаційною структурою цієї нової єдності – “новим геномом”, під керівництвом якого перебуває одноклітинний ембріон, тобто молекулярні комплекси, які візуально розпізнаються на цитогенетичному рівні в хромосомах. Ці комплекси містять і зберігають в пам'яті чітко визначений проект із суттєвою й незмінною інформацією для поступової та автономної його реалізації. Цей геном біологічно ідентифікує одноклітинний ембріон як людський і точно визначає його індивідуальність, повідомляє йому безмежні морфогенетичні можливості, які цей ембріон поступово реалізує протягом усього розвитку через взаємозв'язки як зі своїм клітинним, так і з позаклітинним оточенням, від якого отримує сигнали, інформацію й поживні речовини.

Одноклітинний ембріон формується в цілісний організм через низку послідовних кроків.

Координування. У всьому процесі, від запліднення й надалі, відбувається координувана молекулярна і клітинна взаємодія під керуванням інформації, що міститься в геномі, і контролюється сигналами взаємодії між ембріоном і зовнішнім клітинним середовищем. Це керування та контроль здійснюються *координаційним центром*, складеним із багатьох тисяч структурних генів, які містять усю інформацію про єдність організму, що розвивається в просторі й часі.

Безперервність. “Новий життєвий цикл”, який починається від запліднення, за необхідних задовільних умов відбувається безперервно. Зрозуміло, що конкретні етапи відбуваються послідовно один за одним, як, наприклад, клітинний поділ, диференціювання тканин і формування органів, але процес формування організму сам по собі безперервний. Якби цей процес перервався в будь-який момент, настала б смерть індивіда.

Поступовість. Існує внутрішній закон процесу формування багатоклітинного організму. Згідно із цим законом поступового набування остаточної форми, ембріон, починаючи від статусу однієї клітини, протягом усього процесу розвитку постійно утримує свою власну ідентичність та індивідуальність.

Від моменту злиття гамет нова людська істота, що забезпечена новою інформаційною структурою, починає діяти як індивідуальна єдність, керована своєю координаційною генетичною системою. Ця “нова людська клітина”, а отже, “новий людський індивід”, який починає “свій власний життєвий цикл”, постійно розвивається за всіх задовільних умов, як зовнішніх, так і внутрішніх [5, с.2–4].

Не можна вважати початком існування людського індивіда 15-й день від запліднення, тобто коли видно “примітивну хорду” і вже неможливе близнюкове розділення, або 8-й тиждень, коли очевидна, хоча ще в мініатюрі, повна форма організму, або ще пізніший етап, коли достатньо сформована кора головного мозку. Починаючи від запліднен-

ня, ембріон є людиною, що здійснює свій життєвий цикл, а не людським індивідом у потенції. Якщо природа або власна ідентичність людського ембріона та сама, що й людської особистості, то поведінка стосовно ембріона людини може називатись етичною лише в тому випадку, коли трактує людський ембріон як будь-яку іншу людську особистість.

Наукові дослідження біологічної природи людського ембріона свідчать про те, що від моменту запліднення він має всі характеристики людської істоти:

- нову і тільки їй властиву сутність, цілком відмінну від інших істот, яка має свою власну проект-програму життя й розвитку;
- внутрішній динамізм, що визначається й керується геномом аж до формування дорослої людини; існує у вигляді цілісного організму, тобто біологічної і функціональної єдності, яка має координовану структуру росту та розмноження;
- є автономним, тобто не потребує зовнішнього втручання для підтримання власної життєвої структури;
- здійснює самоконтроль над реалізацією своєї генетичної програми;
- його хромосоми доводять належність ембріона до людського роду, яка визначається також через особливості його власної генетичної структури (генома) [4, с.79–80].

Ембріону людини притаманна гідність, бо те, ким стане людина, вже закладене в ньому, але не є ще вираженим і потребує часу для розвитку й остаточного сформування, яке не закінчується з народженням. Генетичний розвиток людини не включає в себе зміну її природи, а лише поступовий прояв тих можливостей і здібностей, якими вона вже володіє від самого початку. Людська особа починає існувати від моменту запліднення.

Є біологічні й філософські аргументи того, що ембріон від самого запліднення є людською особою, наділеною людською гідністю, і заслуговує пошани. Це є фундаментом етичного мислення і дій, сенсом етики й моралі. Якщо людина заслуговує на визнання, то вона також заслуговує і на охорону її життя від моменту запліднення до природної смерті, бо неможливо визнати людину без пошани її життя. Ембріон теж має особливий моральний статус: на будь-якій стадії свого розвитку він є людською особою й носієм людської гідності. Саме тому всі дії щодо ембріона підлягають моральній оцінці, а він сам є суб'єктом фундаментальних моральних прав.

“Вислів «людська особа» вказує на все те, що властиве людині на відміну від інших істот і є основою її гідності та прав, й не лише на абстрактному рівні, а й стосовно прав кожного конкретного індивіда” [4, с.83]. Розумова діяльність є важливою характеристикою людської особи, і людина виявляє себе через неї. Однак характерною ознакою особи є не зовнішні прояви її розуму, а наявність у неї здатності мислити, яка закладена в людській природі. Адже ні плід людини, ні новонароджена дитина, ані індивід у стані сну не застосовують розуму й волі, але залишаються людськими особами. Розум і воля виявляються через особу. Теорія, згідно з якою “особою є лише той, хто має свідомість, здатний до вищої нервової діяльності і мислення” [4, с.86], веде до заперечення особистості й припускає те, що “духовна сфера з'єднується з тілесною лише тоді, коли остання досягнула певного рівня розвитку” [4, с.83]. Дух, душа й тіло є нероздільними й необхідними для життя людини на землі від моменту запліднення до природної смерті.

Визначення, від якого моменту плід вважається особою, повноправною людиною, є підставою моральної оцінки дій, які стосуються ще ненародженої людської істоти. Не можна вважати критеріями буття людської особи появу чи існування в процесі біогенезу людини певної якості, функції чи здатності: народження, здатності до самостійного життя, неврологічного критерію, імплантації чи генетичного критерію. Будь-які спроби визначити “початок” людського життя між заплідненням і народженням безуспішні, бо життя є динамічним процесом. Немає правильнішої відповіді на питання про початок особистого життя людини, ніж та, що воно починається від моменту запліднення.